

BRALNA PISMENOST IN GEOGRAFIJA

Ključne besede

Kartografska pismenost, prostorska pismenost, strokovna terminologija, cilji učnega načrta, opis pokrajine.

Povzetek

Cilj sodobne šole je tesnejše sodelovanje predmetov, celostni pristop, za katerega je značilen razmislek, kaj se mora učenec oz. dijak naučiti v šoli kot celoti in ne pri posameznih predmetih. Kljub temu je med učitelji še vedno pogosto prepričanje, da je šola mehanični seštevek predmetov, pri čemer vsak predmet in njegov učitelj izpolni svoje poslanstvo že s tem, da šolar usvoji del strokovne terminologije in ustrezno količino znanstvenih vsebin predmeta.

Zato je naloga šolskih predmetov, da poleg predmetnih ciljev in vsebin, ki so zapisani v operativnih ciljih učnih načrtov, razvijajo tudi širše sposobnosti, ki so zapisane v splošnih ciljih učnih načrtov. Splošni cilji pa so širši. Vezani so na uresničevanje obćih načel bralne pismenosti in od učitelja pričakujejo, da prilagaja predmetne vsebine in veščine ravni, ki jo mora dosegati vsak splošno izobražen človek.

Zato je tudi naloga geografije kot šolskega predmeta dvojna. Z načinom pouka mora podpirati vse tiste sposobnosti učenca oziroma dijaka, ki razvijajo njegovo sposobnost branja in poslušanja ter govornega in pisnega sporočanja. Vsebine geografskega pouka so za doseganje tovrstnih ciljev primerne in uporabne, ker je pokrajina vidna, otipljiva, merljiva, predstavljiva, spreminjajoča se; zanjo imamo veliko podatkov, podob in informacij v najrazličnejših oblikah, ki jih je možno med seboj primerjati, kritično vrednotiti in ocenjevati njihovo verodostojnost. Na drugi strani pouk geografije od učencev in dijakov zahteva in jim omogoča izražanje na različne načine in v različnih oblikah; od preprostih (s)poročil ter zahtevnejših opisov krajev, poti, pokrajin in procesov do risanja grafov, preglednic, zemljevidov in kartogramov. Poleg tega geografija k splošni pismenosti prispeva še troje: ožjo kartografsko in širšo t.i. prostorsko pismenost, ki sta del človekove splošne izobrazbe, ter geografsko strokovno izrazje, ki se je uveljavilo v splošni rabi.

Bralna pismenost kot podpora učenju in poučevanju geografije

Vse več informacij učenec ali dijak (v nadaljnjem besedilu: učenec) sprejama mimo učitelja. Če za informacije, ki jih učenec dobi od učitelja, lahko sklepamo, da so po

namenu in vsebini verodostojne ter usmerjene v razvijanje učenčevega znanja, so ostale informacije lahko skladne z namenom šole, vendar heterogene, neuravnotežene in delne, lahko pa celo protislovne, tendenciozne, zavajajoče in škodljive. Zaradi komunikacijskega šuma ali zlonamernosti bralca so tako lahko naslovljene tudi šolske informacije, a če je učenec bralno pismen, jih bo sposoben sprejeti, razumeti in vrednotiti kot kompetenten bralec. Po definiciji OECD je namreč bralna pismenost »posameznikova sposobnost, da razume in uporabi napisano besedilo za doseganje namena, razvijanje znanja in sposobnosti ter sodelovanje v družbi«.

Za šolsko rabo bi bilo treba k takšni definiciji dodati nekaj misli. Definicija usmerja na zavedanje pomembnosti in moči napisane ter razširjenosti in dostopnosti pisnih gradiv. OECD definicijo v pojasnilu (Repež 2007, str. 23) tudi širi na razumevanje besedila, njegovo uporabo in razmišljanje o njem, bogatenje posameznikovega znanja, spretnosti in veščin ter razvijanje strategij, ki jih pridobivajo vse življenje v različnih okoliščinah in pri sodelovanju z vrstniki ter drugimi družbenimi skupinami. Pojasnjuje jo z tudi razlago o tem, kaj je besedilo (Repež 2007, str. 20). Besedilo je lahko vezano (pripoved, komentar, opis, utemeljitev, navodilo, dokument, hiperbesedilo) ali nevezano (preglednica, graf, stolpčni prikaz, shema, zemljevid, obrazec, informacijska preglednica, vabilo, reklama, potrdilo, certifikat).

Vendar je definicija pogojena z njenim namenom in rabo: merjenje dosežkov učencev na področju bralne, naravoslovne in matematične pismenosti. V tem sobesedilu se bralna pismenost izkaže le kot del pismenosti in zavzema le nekaj sicer pomembnih elementov tistega, kar v našem okolju razumemo kot (osebno in družbeno) pismenost in kar je pomensko daleč od izvirnega pojma pismenost, ki je pomenil zgolj sposobnost branja in pisanja.

Definicija je za šolsko rabo omejujoča tudi zato, ker pri pouku učenci prejemajo, pogosto sočasno, informacije skozi vsa čutila; do vseh morajo biti enako kritični in vse so pomembne za razvijanje znanja, spretnosti, veščin, strategij in odnosov. Ozka je tudi z družbenega vidika: usmerjena je v sprejemanje in ne tudi v oblikovanje; usmerjena je v sodelovanje v družbi in ne v njeno spreminjanje.

Pomembno je, da projekt razvijanja bralne pismenosti kot zmožnosti, ni predmetno usmerjen, zamejen ali omejen. Bralna pismenost ni lastna enemu šolskemu predmetu, ampak šoli kot celoti. Zato spodbuja tesnejše sodelovanje predmetov in celostni pristop, za katerega je značilen razmislek, kaj se mora učenec oz. dijak naučiti v šoli kot celoti in ne pri posameznih predmetih. Žal slovenska šolska zakonodaja, ki v ospredje postavlja učne načrte predmetov, cilje šolskih programov pa nakazuje samo v splošnih ciljnih predmetov, samo utrjuje med učitelji pogosto prepričanje, da je šola mehanični seštevek predmetov, pri čemer vsak predmet in njegov učitelj izpolni svoje poslanstvo že s tem, ko učenec usvoji del strokovne terminologije in ustrezno količino znanstvenih vsebin predmeta. Vendar je naloga šolskih predmetov, da poleg predmetnih ciljev in vsebin, ki so zapisani v operativnih

ciljih učnih načrtov, razvijajo tudi širše sposobnosti, ki so vezane na uresničevanje obćih načel bralne pismenosti in od učitelja zahtevajo, da prilagaja predmetne cilje, vsebine in veščine ravni, ki jo mora dosepati vsak splošno izobražen ćlovek.

Geografski pouk in splošna bralna pismenost

Za pouk geografije je ućenćeva bralna pismenost izjemno pomembna. Geografija vzroćno-posledićno preućuje krajevne in svetovne procese in pojave ter jih umešća v lokalni in planetarni kontekst. Zato ućenec za razumevanje pojavov in procesov potrebuje obilico podatkov v razlićni obliki in iz razlićnih virov; pogosto v zelo kratkem ćasu. Za njihovo spreminjanje iz podatkov v informacije ter obdelovanje in interpretiranje potrebuje sposobnost zbiranja, izbiranja, razvršćanja, primerjanja in vrednotenja, kar so lastnosti bralno pismenega posameznika.

S tem se pouk geografije povsem prekriva s stopnjami bralne pismenosti kot jih predvideva raziskava PISA (Repež 2007, str. 23 -24), ki od ućencev prićakuje, da bodo svoje znanje izkazali z zbiranjem informacij, tvorjenjem širšega razumevanja, razvijanjem razlag, razmišljanjem o vsebini besedila in ovrednotenju vsebine, razmišljanjem o obliki besedila in vrednotenju oblike. Omenjene ravni bralne pismenosti šola razvija že od prvega razreda. Zato je pomembno, da se nanje naveže pouk geografije, ki jo kot predmet ućenci prvić spoznajo v 6. razredu, nekatere povsem geografske vsebine pa ućenci spoznajo že pri pouku druźbe v 4. in 5. razredu. Cilji 6. razreda geografije so za ućence še posebej teźko razumljivi, ker so vezani na vsebine o veselju, matematićni geografiji in kartografiji, kar je zanje abstraktno in oddaljeno.

Ućbeniki za geografijo so bogat preplet raznovrstnih besedil, ki jih ućenec, ki ni vešč branja vezanih in nevezanih besedil, teźko razume. Ućbeniki prinašajo informacije, ki se nanašajo na lastnosti domaćih in tujih pokrajin v prostoru in ćasu, in opisujejo procese in pojave ter s tem odgovarjajo na temeljni geografska vprašanja *kaj, kdaj in kje*. S komentiranjem dogodkov in procesov so ućencem predstavljeni koncepti in miselni konstrukti, ki pojav ali proces osvetljujejo vpetega v smiselno celoto in s tem odgovarjajo na vprašanje *kako*. Ućbeniška besedila predpostavljajo tudi povezave med pojmi, procesi in drugimi predpostavkami ter jih utemeljujejo in odgovarjajo na vprašanje *zakaj*.

Geografska didaktićna gradiva navajajo ućence tudi na samostojno delo; tako v ućilnico kot pri terenskem delu ali ekskurziji. Zato mora biti ućenec sposoben razumeti besedila s podatki o tem, kaj in kako je treba pri neki nalogi narediti in katere postopke, pravila, omejitve in specifikacije je treba upošćevati ter katera načela spošćtovati.

Ćedalje već gradiv za pouk je v obliki standardiziranih dokumentov za shranjevanje informacij, ki imajo lahko zelo formalizirane besedilne in oblikovne lastnosti. Po drugi

strani se vse bolj uveljavljajo spletna besedila, ki so med seboj povezana v skupke ali grozde na način, da jih lahko beremo v različnem vrstnem redu in tako po različnih poteh pridemo do informacij.

Nazornega in učinkovitega pouka geografije ni brez grafičnih oziroma slikovnih podatkov, saj predstavljajo temelj za znanstveno utemeljevanje. Podobno je s preglednicami, ki so lahko vodoravne, navpične, diagonalne ali kombinirane v obliki mreže. Učenci morajo znati prebrati tudi sheme ter razbrati informacije z zemljevidov.

Prispevek geografije k splošni bralni pismenosti

Če smo v gornjem besedilu naštevili pomen bralne pismenosti za pouk geografije, je zemljevid sredstvo, ob katerem se lahko vprašamo, kaj lahko šolska geografija prispeva in kaj bi morala prispevati k bralni pismenosti.

Zemljevid je temeljno geografsko izrazno in sporočilno sredstvo, s katerim na abstrakten, a vendarle nazoren način prikažemo lego kraja, pojava ali procesa. V javnosti se uporablja vse pogosteje, ker sodobna informacijska tehnologija omogoča hitro risanje zemljevidov. Ob tem je zaradi satelitske navigacije vse več krajev in pojavov na Zemlji vnesenih v interaktivne zemljevide in bo kmalu za sleherno točko možno dobiti njene temeljne položajne podatke – zemljepisni dolžino in širino ter nadmorsko višino. Zemljepisna lega se tako iz posebne, strokovne pismenosti, vse bolj premešča v splošno pismenost, kjer imajo zemljevidi mesto vsaj že zadnjih 50 let. Ker imajo zemljevidi legendo oziroma razlago vnesenih simbolov, črt in ploskev, razvijajo tudi sposobnost sklepanja o sporočilih zemljevida s pomočjo branja legende; pa naj gre za vremenske, prometne ali politične zemljevide.

Poleg sporočilne vloge imajo zemljevidi tudi orientacijski pomen. Bralno pismen človek mora poleg izrazov levo, desno, naprej, nazaj, gor in dol razumeti tudi pomen izrazov severno, južno, vzhodno in zahodno. Na ta način geografija razvija posebno pismenost, ki bi jo ob bralni, naravoslovni in matematični lahko imenovali prostorska pismenost. Branje raznovrstnih zemljevidov, tako splošnih kot tematskih, omogoča razvijanje vseh stopenj bralne pismenosti – od zbiranja informacij do ovrednotenja oblike in vsebine.

Podobno, vendar ne tako izrazito in manj specifično za geografijo je učenčevo prebiranje shem, ki ponazarjajo pokrajinske odnose, procese in pojave. Sheme je možno z zemljevidi povezovati v blokdiagrame, grafe pa z zemljevidi v kartograme; oboji namreč nudijo novo kakovost v razumevanju informacij.

Za razumevanje informacij je pomembna tudi nazornost geografije. Predmet njenega proučevanja je pokrajina, ki je materialna, trirazsežnostna, spreminjajoča se v času; otipljiva, vidna, slišna, ima vonj. Če zemljepisnega pojava ali procesa ne moremo neposredno ali v času zaznati, lahko zaznamo njegove posledice oziroma učinke, ki so lahko planetarne kot podnebje ali lokalne kot mikroskopska lezika v kamnini.

Pomembna je tudi geografska prehodnost iz abstraktnega in splošnega v konkretno in posebno; izkustvene podatke s terena lahko učenec hitro primerja z informacijami iz literature in obratno.

K prostorski pismenosti nedvomno spada tudi sposobnost sobesedilnega branja, sposobnost, da učenec umešča dogodke, pojave, ljudi, družbo v prostor, ne da bi bil le-ta izrecno naveden ali omenjen. O prostoru se da sklepati tudi na podlagi rastlinstva, reliefa, živalstva, vodovja, podnebja, gospodarskih in prebivalstvenih razmer v družbi; tudi negeografske informacije lahko sporočajo, ali gre za mestno ali podeželsko, gozdno ali stepsko, obvodno ali puščavsko pokrajino. Pouk geografije učencu daje orodje za analizo informacij, ki v sebi skrivajo ali prikrito nosijo prostorske podatke. K razvijanju te učenčeve sposobnosti učitelja usmerjajo tako splošni kot operativni cilji učnih načrtov.

Prezreti ne gre tudi sporočilnega vidika pouka geografije. Učenci se morajo uriti v raznovrstnih oblikah sporočanja geografskih informacij. Geografski opis oziroma opis pokrajine je temeljni, ni pa edini. Učni načrt predlaga tudi izdelovanje prospekta, vabila, turističnega oglasa, plakata, časopisa; pregledovanje filma in povzemanje bistva; risanje splošnega ali tematskega zemljevida; izdelovanje stenčasa; razvrščanje podatkov v preglednice; risanje klimogramov in kartogramov; iskanje dokazov v časopisih in ločevanje pomembnejših od manj pomembnih dokazov ali ugibanj; izdelovanje spletne strani in elektronskih prosojnic; pisanje dnevnika, poročila, potopisa, zgodb, povzetkov z ugotovitvami na podlagi gradiv, seminarske ali raziskovalne naloge, vzročno-posledične analize, pisma namišljenemu prijatelju z vprašanji o neznanih deželah, ljudeh in njihovih navadah; oblikovanje načrta, študije ali predloga ukrepov; brskanje po virih in njihovo razvrščanje; izdelavo učnih kvizov.

Ob koncu se je umestno vprašati o meji med strokovno in splošno terminologijo. Šolski predmeti pogosto vztrajajo pri pojmovnem pristopu, katerega cilj ni le osvajanje pojmov kot splošnih resnic in aksiomov stroke, ampak tudi leksikonska raba strokovne terminologije. Da je pretirano poudarjanje rabe strokovne terminologije problem, opozarjajo predvsem popravljavci splošne mature iz slovenščine; dijaki pogosto zapišejo prebivalstvo namesto ljudje, meščani, vaščani ali prebivalci; zapišejo migranti namesto izseljenci, zdomci, pregnanci, begunci; uporabijo izraz fizičen namesto naraven in regija namesto pokrajina. Pojav je možno razložiti samo z vplivom pouka geografije; na omenjenih primerih gre bolj negativen kot za pozitiven vpliv.

Po drugi strani se je v raziskavah PISA pokazalo, da so slovenski učenci nadpovprečno dobro reševali naloge iz tematskega sklopa o Zemlji in naloge, ki so imela za izhodišče katerega od geografskih sporočilnih sredstev – npr. zemljevid. V diskusijah, kjer so pojasnjevali rezultate raziskave PISA, se kot vzrok za dober rezultat pogosto navajalo mnenje, da je ur pouka geografije v slovenskih šolah, v primerjavi z drugimi državami, relativno dosti in da so cilji slovenskega učnega načrta

za geografijo, ki se kažejo tudi v nalogah nacionalnega preverjanja znanja, precej podobni ciljem in sposobnostim, ki jih preverja mednarodna raziskava.

Viri:

1. Brinovec, S., 2004: Kako poučevati geografijo – didaktika pouka. Ljubljana. ZRSŠ.
2. Gaber, S., Marjanovič-Umek, L., 2010: Bralna pismenost 8- in 9-letkarjev: za premišljeno uporabo rezultatov mednarodnih raziskav znanja. V reviji Šolsko polje, letnik XXI številka 1-2 2010, str. 55-72.
3. Repež M., Štraus M., 2007: PISA 2006 - izhodišča merjenja bralne pismenosti v raziskavi PISA 2006. Ljubljana. Nacionalni center PISA. Pedagoški inštitut,
4. Definicija bralne pismenosti, povzeta po Organizaciji za gospodarsko sodelovanje in razvoj OECD
http://www.oecd.org/pages/0,3417,en_32252351_32235979_1_1_1_1_1,00.html (13. oktober 2011)
5. Strmole, L., 2007: Bralna pismenost v osnovni šoli - pomen knjižne in književne vzgoje na razredni stopnji osnovne šole. Članek v reviji Educa, letnik 16, št. 4/5, str. 17-21.
6. Grosman, M., Pečjak, S., 2005: Znanja in prepričanja slovenskih učiteljev o bralni pismenosti. Članek v reviji Vzgoja in izobraževanje, letnik 36, št. 2/3, str. 39-49.
7. Doupona-Horvat, M., 2006: Izkazana raven bralne pismenosti in šolski uspeh. Članek v reviji Šolsko polje, letnik 17, št. 3/4, str. 27-44
8. Grosman, M., 2010: Kakšne pismenosti potrebujemo za 21. Stoletje. Članek v reviji Sodobna pedagogika, letnik 61, številka 1, str. 16 – 27
9. Sonja Pečjak, Nataša Bucik, Martina Peštaj, Anja Podlesek, Tina Pirc (2010) Bralna pismenost ob koncu osnovne šole – ali fantje berejo drugače kot dekleta? Članek v reviji Sodobna pedagogika, letnik 61, številka 1, stran 86 – 102
10. Kolnik, K., 2011: Učni načrt. Program osnovna šola. Geografija. Ljubljana. Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo.
http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/os/devetletka/predmeti_obvezni/Geografija_obvezni.pdf (12.10.2011)
11. Polšak, A., 2008: Učni načrt. Geografija: gimnazija - splošna, klasična, ekonomska gimnazija. Ljubljana. Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod RS za šolstvo.
http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/programi/2008/Gimnazije/UN_GEOGRAFIJA_gimn.pdf (12.10.2011)